

RPLW/46369/2019 N
Data: 2019-11-18

Prof. dr hab. Władysława Bryła

Instytut Filologii Polskiej

UMCS w Lublinie.

Recenzja dorobku naukowego **dr Justyny Kobus** wykonana na zamówienie Dziekana Wydziału Filologii Polskiej i Klasycznej UAM w Poznaniu, z powołania przez Centralną Komisję do Spraw Stopni i Tytułów 3 września 2019 roku, na podstawie art. 18a ust. 5 ustawy z dnia 14 marca o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2016 r. poz. 882 i 1311).

Recenzja została przygotowana w związku z postępowaniem w sprawie uzyskania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo przez dr Justynę Kobus z UAM w Poznaniu.

Sylwetka Habilitantki

Dr Justyna Kobus od 2005 roku jest zawodowo związana z Zakładem Dialektologii Polskiej UAM, gdzie tuż po studiach została zatrudniona jako starszy technik, a następnie (po zmianie nazwy w 2009 roku) w Pracowni Dialektologicznej, gdzie nadal pracuje na stanowisku specjalisty. Studia polonistyczne ukończyła na UAM w 2005 roku i uzyskała stopień magistra filologii polskiej na podstawie pracy pt. *Słownictwo pola tematycznego PRACA w języku mieszkańców wsi Baranówko i Sowinki (gmina Mosina, powiat Poznań)* napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Sierociuka.

Od początku pracy zawodowej o charakterze naukowym pani mgr Justyna Kobus aktywnie uczestniczyła w różnych przedsięwzięciach realizowanych w wyspecjalizowanej placówce badawczej. Po zdobyciu wiedzy i doświadczenia, w 2009 roku, obroniła pracę doktorską pt. *Zróznicowanie leksyki pola tematycznego PRACA NA ROLI w języku mieszkańców wybranych wsi wielkopolskich początku XXI wieku*, której promotorem był prof. dr hab. Jerzy Sierociuk, recenzentami: prof. dr hab. Henryk Nowak i prof. dr hab. Anna Kowalska. Na podstawie dysertacji doktorskiej w 2015 roku opublikowała monografię pt.

Kierunki i dynamika zmian w języku mieszkańców wielkopolskich wsi na przełomie wieków XX i XXI.

Swoje wykształcenie polonistyczne Habilitantka rozszerzyła na Studiach Podyplomowych z Archiwistyki i Zarządzania Dokumentacją, a przedmiotem jej pracy dyplomowej stały się materiały znajdujące się w Archiwum Pracowni Dialektologicznej, w której była zatrudniona.

Pracując nieprzerwanie w Pracowni Dialektologicznej nawiązała współpracę z wielu szkołami, propagując na lekcjach gościnnych wiedzę o funkcjonowaniu i roli gwar w kulturze polskiej.

Ocena osiągnięcia naukowego

Jako osiągnięcie naukowe, spełniające wymogi określone w art. 16, ust 2 ustawy z dnia 16 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.), dr **Justyna Kobus** wskazała monografię autorską pt. *Studia nad fleksją rzeczownika w gwarach wielkopolskich* wydaną przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu, którą do druku opiniowała prof. Anna Kowalska.

Wskazana praca Habilitantki jest monografią wpisującą się w nurt dialektologicznych badań o zasięgu diachronicznym i synchronicznym. Zdaniem prof. Anny Kowalskiej ma ona charakter pionierski (co do zakresu badań) i jest wyczerpującą monografią fleksji rzeczownika gwar wielkopolskich. Wyjątkowy charakter tej monografii recenzentka podkreśliła następująco: „Ogromną wartością pracy jest bogaty materiał badawczy, pochodzący z różnorodnych źródeł, nie zawsze w pełni porównywalnych czasowo i terytorialnie. Tylko dzięki niezwyklej pracowitości i dociekliwości autorki uzyskaliśmy wyraźny, systematyczny obraz zmian w zakresie fleksji gwarowej rzeczownika na obszarze Wielkopolski (dodajmy: dotychczas w małym stopniu zbadanej).”

Przedłożona do oceny monografia składa się ze *Wstępu*, trzech rozdziałów, *Podsumowania*, *Aneksu*, *Bibliografii*, *Spisu tabel i Indeksu*. W obszernym *Wstępie*, liczącym 55 stron, autorka omawia stan badań nad fleksją gwarową, przywołując liczne studia, które w całości lub części poświęcone są tej problematyce i zauważa ich zróżnicowanie metodologiczne. Podkreśla, że fleksja gwar wielkopolskich nie została całościowo opracowana, więc jej praca, choć ograniczona tylko do rzeczownika, wypełnia te luki. Habilitantka dostrzega konieczność opisu fleksji w ujęciu synchronicznym a także uwzględnienie chronologii pozyskiwania materiałów starszych. Podstawowe pytanie badawcze brzmi: „czy ma to być opis statyczny systemowy.

podporządkowany ukazaniu paradygmatów, czy dynamiczny, zmierzający do ukazania procesów, przemian, wariacji w obrębie fleksji (opis paradygmatu przez pryzmat statystyki). W konsekwencji nasuwa się pytanie kolejne, o cel tego typu badań: czy zamiarem badawczym jest wyłącznie poświadczenie żywotności form (a *de facto* wynotowanie form pozyskanych podczas badań terenowych dawniej i dziś), czy opisanie ich żywotności tekstowej. W moim przekonaniu współczesny język mieszkańców wsi wymaga nowego opisu, który uwzględni przemiany, jakim mowa wiejska ulegała na przestrzeni dziesięcioleci”.

Do ustalenia zakresu i sposobu funkcjonowania gwary w przeszłości Habilitantka wykorzystwała materiały gromadzone od lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku obecne w *Tekstach gwarowych...*Z. Sobierajskiego, *Atlasie języka i kultury ludowej Wielkopolski* (pod red. Z. Sobierajskiego i J. Burszty) liczącym jedenaście tomów i kwestionariusze do tego *Atlasu*. Ustaliła, że do fleksji odnoszą się 154 pytania, a odnotowane tam materiały, mimo że niekiedy niepełne i nieprecyzyjne, są interesujące. Materiały współczesne, zgromadzone po 2000 roku, pochodzą z przetranskrybowanych tekstów gwarowych Pracowni Dialektologicznej UAM, z bazy pozyskanej z Bukówca Górnego i z ankiet studentów (ponad 3400 poświadczeń). Habilitantka współpracowała ze szkołami i przez te kontakty także mogła pozyskiwać materiał do swoich badań. Podstawę materiałową swoich badań Habilitantka charakteryzuje jako wysoce niejednorodną, co znacznie utrudnia porównywanie form współczesnych z dawnymi.

Badania prowadzone przez Sobierajskiego nie były ukierunkowane na fleksję, podobnie jak *Atlas...* i dlatego w tabeli 0.1. badaczka przedstawia fakty językowe z 11 tomów atlasowych, w których odnotowano formy fleksyjne. Wśród 59160 słowoform rzeczowniki stanowią 10 396 lub 10 649 (z liczbą po ukośniku nigdzie zresztą nie zsumowaną). Następnie formy te prezentowane są według kategorii przypadku, liczby i rodzaju. Tabela ta jest bardzo trudna w odbiorze, nie unaocznia danych lecz wymaga studiowania, gdyż brakuje informacji, co stanowi wielkość podstawową (100%), od której liczone są dane procentowe w wersach 1-4 od dołu w kolumnach ukazujących udział form poszczególnych przypadków (kolumny 3-10). Moim zdaniem można było zrezygnować z podawania danych dotyczących rodzaju (s.19) i przenieść je na str. 66, skoro tam jest ta kategoria omawiana. Interesujące dane z pogranicza leksyki i fleksji otrzymała autorka rozprawy w wyniku analizy nieopublikowanych materiałów kwestionariusza *Atlasu...* (tabela 0.3.). Te eksploracje danych historycznych podsumowuje następująco: „Materiały archiwalne, czyli *Teksty gwarowe...* i dane KwAJKLW, w moim założeniu mają posłużyć nie tylko jako tło historyczne, ale i jako baza porównawcza,

względnie element inicjujący zjawisko lub proces, a zarazem punkt wyjścia dla materiałów współczesnych”.

Analizowane formy współczesne pochodziły z trzech źródeł: archiwum Pracowni Dialektologicznej UAM, bazy z Bukówca Górnego i z materiałów studenckich pozyskanych metodą pytań celowanych. Uzupełniającą formą obserwacji stanu współczesnej fleksji były prace nad innymi projektami leksykograficznymi w różnych szkołach regionu Gniezna.

Obszerną kolejną partię *Wstępu* stanowią *Charakterystyka punktów badawczych* (s.36-44) i *Charakterystyka informatorów* (s. 45-54). Prezentacja materiałów objętych analizami Habilitantki przekonuje o rozległości tych badań i umiejętności syntetyzowania rozproszonych w materiałach leksykograficznych form fleksyjnych rzeczownika.

W rozdziale I pt. *Dynamika form fleksyjnych w obrębie rodzaju gramatycznego* autorka przywołuje bogatą literaturę naukową poświęconą tej kategorii. Sama deklaruje: „Kategoria rodzaju w gwarach (w języku mieszkańców wsi) jest przeze mnie ograniczona do opisu ciekawych zjawisk. Najbardziej interesuje mnie tu obserwacja zjawisk (często dostrzeganych w polszczyźnie ogólnej), które bywały przedmiotem badań dialektologów” (s. 59). Dopiero dalsze partie tego rozdziału pozwalają się domyślać, że te „ciekawsze” (określenie nienaukowe) zjawiska to: 1/ wariantywność rodzaju rzeczowników; 2/ wariacje rodzajowe w nazwach istot młodych; 3/opozycja męsko- i niemęskoosobowości – problem z rozróżnieniem klas rodzajowych. Pierwsze zjawisko omawia Habilitantka na tle teorii wariantu. Najpierw zamieszcza tabelkę I. 1. 1. Z charakterystyką statystyczną materiałów z *Tekstów gwarowych*, w której wymienia dane liczbowe dla poszczególnych rodzajów: męskiego, żeńskiego, nijakiego, odnotowuje pluralia tanta i rzeczowniki o rodzaju nieustalonym. Skupia się na rzeczownikach niezgodnych z normą ogólnopolską. Stwierdza, że było to 120 rzeczowników, z których 88 wykazywało wariantywność rodzajową. Niejasna jest informacja o tych 120 rzeczownikach nie odnotowanych w tabeli. W dalszym toku wykładu autorka odchodzi od danych liczbowych i omawia albo poszczególne leksemy (*dyszel, płoza, szufla* i inne) albo podaje lokalizacje używanych form. Także tabela I. 1. 2. Nie spełnia funkcji informacyjnej bowiem brakuje do niej komentarza: co oznaczają cyfry w kolumnie 2; co znaczą rzeczowniki *pónita, gropka, dryla*, które mogą być niezrozumiałe dla odbiorców z innych regionów lub osób nieznających już tych desygnatów (a ich objaśnień trzeba szukać w całym podrozdziale). Moim zdaniem ilość informacji w tym podrozdziale jest tak duża, że sprawia, iż formy wielkopolskie stanowią niewielką część analiz podjętego problemu.

Dużo lepiej opisane są wariacje w nazwach istot młodych. Tutaj tabele ze stron 87, 88 i 89 są dobrze skonstruowane, dane jakościowe dobrze udokumentowane danymi ilościowymi. opis i podsumowanie analizowanych danych kompletne i klarowne.

Trudny do zsyntetyzowania jest materiał dokumenujący realizacje męsko- i niemęskoosobowości. Autorce bliskie jest ujmowanie tej kategorii jako pośredniej fleksyjno-składniowej. Przegląd realizacji tej kategorii w ujęciu tabelarycznym i opisowym pozwolił na sformułowanie wniosku, że „analiza i interpretacja pozyskanych materiałów dowodzi jednego – kategoria niemęskoosobowości w języku mieszkańców wsi jest nieco nieuporządkowana dla rzeczowników męskich w mianowniku liczby mnogiej” (s. 99). Autorka podkreśla też obserwowany większy chaos wśród tych form i oddziaływanie kryterium leksykalnego przy doborze form niektórych rzeczowników.

W rozdziale pierwszym, zawierającym trudny do analizy materiał ze względu na wariantywność form w poszczególnych kategoriach, zarówno dawniej, jak i współcześnie. Habilitantka wykazała się dociekliwością badawczą i erudycją, przywołała bardzo dużo lektur traktujących o rodzaju rzeczownika w języku ogólnym i w gwarach. Musiała często rezygnować z ujęć syntetycznych na rzecz ujęć leksykalnych i konieczności dokumentowania pojedynczych form.

Obszerny jest rozdział II zatytułowany *Ewolucja form gwarowych w kategorii przypadku* (s. 101-182). We wprowadzeniu do tego rozdziału autorka deklaruje, że chce opisać to, co wskazuje na dynamikę fleksji gwarowej w obrębie tej kategorii (s. 102). Przypadek jest tu główną kategorią porządkującą formy, w jego obrębie znalazły się rzeczowniki wszystkich rodzajów i o różnym wygłosie morfonologicznym tematu fleksyjnego, który autorka nie zawsze odnotowuje. Dla rzeczowników rodzaju męskiego w mianowniku liczby mnogiej najbardziej charakterystyczną kategorią semantyczną są dawne rzeczowniki zbiorowe z tematem kończącym się na spółgłoskę *t*, które zostały poświadczone w materiałach historycznych w 16 leksemach. Na stronie 109 odnotowuje tylko formy *księża*, *bracia* i *zaznacza*, że badania współczesne „dla tych właśnie przykładów nie były celowo prowadzone” (s. 109). Moim zdaniem Habilitantka podejmująca się badań nad ewolucją form gwarowych mogła osobiście sprawdzić żywotność tych form w terenie a nie opisywać tylko formy historyczne.

W obrębie dopełniacza rzeczowników męskich autorkę dziwi brak lub obecność końcówki *-a* w liczbie pojedynczej rzeczowników nieżywotnych, ale tego zagadnienia nie analizuje. Tabela II. 2. 1. jest rejestrem form D. Im. odbiegających od normy w tekstach

gwarowych z połowy XX wieku. Zestawione są tu główne rzeczowniki żeńskie, obrazujące ekspansję końcówki -ów, która w XVIII wieku była końcówką ogólnorodzajową. Tymczasem na stronie 125 pojawia się kuriozalne stwierdzenie, „że badana końcówka wcale nie była dominująca, raczej występowała rzadko lub sporadycznie. Widzimy, że końcówka -ów w D. lm. już w latach 50 opanowała wszystkie rodzaje, choć zwykle kojarzona jest z rodzajem żeńskim” – i dalej – można powiedzieć, że interesująca nas końcówka dopełniacza liczby mnogiej zajmowała miejsce poślednie w stosunku do form normatywnych” (125). Takich wniosków dyskusyjnych jest więcej.

W tym rozdziale autorka posługuje się terminem (?) określeniem **defekt** (128), który definiuje jako: inny leksem niż badany (z czym można się zgodzić), albo jako formy inne niż przewidziane w kwestionariuszu. Dlaczego formy: *myszów//myszy//mysz* i *świniów // świni // świń* są traktowane jako warianty, ale tylko *wszów // wszy*, a forma *wesz* (np. *tych wesz*) jest wykluczona i zaliczona do defektów. Badacz fleksji powinien opisywać wszystkie uzyskane formy, nb. kwestionariusz z gotowymi odpowiedziami zniekształca wyniki badań, wyklucza bowiem spontaniczność samodzielnego tworzenia formy. I jeszcze pytanie do tabeli II. 2. 5. Dlaczego w defektach jest *wymbork (wiadro)*, a dopuszcza się oboczność *jajko // jajo; jagnię* i *owieczka*?

Rozdział trzeci nosi tytuł *Przeobrażenia form fleksyjnych rzeczownika a jego liczba*. Autorka zajęła się rzeczownikami plurale tantum i formami liczby podwójnej. Na stronie 184 i 185 rejestruje historyczne poświadczenia rzeczowników w pl. tant. i ich formy fleksyjne tylko w pięciu przypadkach gramatycznych (dla celownika i wołacza nie znaleziono form w tekstach gwarowych). Szkoda, że w tekstach współczesnych odnotowała tylko 10 leksemów (wobec 26 leksemów historycznych). Następnie formułuje nie potwierdzony wniosek, że odmiana tych wyrazów jest trudna. „Ze względu na trudności z odmianą rzeczowników defektywnych, pojawiają się takie zapisy”, np. *jedno wrota* (s. 186). W tym wypadku chodzi właśnie o paradygmat defektywny (brak liczby mnogiej), a nie o powszechne formy defektywne, one są właśnie rzadkie i nie wszystkie wskazują na singulatywność.

Kolejną kategorią jest dualis omówiony tylko na przykładzie leksemu *ręka*. Nie uwzględniono tak powszechnych form jak *oczy, uszy*, które miewają też różnosemantyczne formy *oka, ucha*, a wszystkie trzy rzeczowniki występują też liczbie pojedynczej: *ręka, oko, ucho*. Odnosi się wrażenie, że Habilitantka analizowała i opisała to, co zgromadzili inni, a sama nie prowadziła żadnych badań terenowych. Oczywiście obfitość materiałów historycznych.

tych opublikowanych i nieopublikowanych pozwoliło na sporządzenie w miarę całościowego obrazu fleksji wielkopolskiej, uzupełnionej opracowaniami monograficznymi (studiami M. Gruchmanowej, Z. Zagórskiego, A. Tomaszewskiego, K. i Z. Zierhofferów, H. Nowaka) i studiami cząstkowymi. Jednak uwagi o ewolucji form nie zawsze są w pełni udokumentowane bo na brak współczesnych potwierdzeń składa się zarówno brak badań terenowych jak i przemiany cywilizacyjne. W *Podsumowaniu* autorka wypowiada trafną uwagę, że „użytkownicy języka będą zawsze wybierać takie formy, które wystarczają do sprawnego przeprowadzenia aktu komunikacji” (s. 205), zauważa też, że współcześnie należy raczej mówić o języku mieszkańców wsi niż o gwarach, gdyż te ulegają ewolucji: funkcjonują formy dawne, zleksykalizowane a równocześnie wycofują się liczne formy i nazwy pod wpływem rzeczywistości pozajęzykowej, co pozwala dostrzec recesywność gwary.

Bardzo cennym dopełnieniem rozprawy jest *Indeks wyrazów i form*, który umożliwia zlokalizowanie nie tylko leksemów, ale też form uwzględnionych w książce zawierającej bardzo bogatą dokumentację. Bez takiego indeksu (liczącego 16 stron) poszukiwanie form w tekście byłoby niemożliwe.

Jak już zaznaczałam praca p. Kobus jest erudycyjna a zestawiona bibliografia liczy ponad 200 pozycji.

Podjmując badania nad fleksją rzeczownika w gwarach wielkopolskich Habilitantka wyznaczyła sobie ambitny cel. Udało się jej wyekscerpować i opisać fleksję rzeczownika w materiałach historycznych i ustalić zasięg tych form, zaobserwować rozmiary wariantywności w poszczególnych kategoriach: rodzaju, przypadku i liczbie. Jakościowe zestawienia typów form zostały uzupełnione danymi ilościowymi i zestawione w 48 tabelach. Obfity materiał cytowany w rozprawie uświadamia czytelnikowi to, z jaką skalą trudności spotkała się autorka.

Przedstawiona jako „osiągnięcie naukowe” książka *Studia nad fleksją rzeczownika w gwarach wielkopolskich* jest poprawna i staranna pod względem językowym. Autorka potrafiła poklasyfikować materiał mimo konieczności operowania bardzo wieloma faktami szczegółowymi i krzyżującymi się wzajemnie kryteriami (liczby, rodzaju i przypadku). Z wielkim uznaniem odnotowuję staranność edytorską tekstu: konsekwentne stosowanie wyróżnień graficznych czcionkami różnego kroju i wielkości, zapisy przykładów w pisowni półfonetycznej, układ przypisów, tabel i skrótów. Omawiana monografia zasługuje na ocenę pozytywną.

Ocena pozostałego dorobku naukowego po uzyskaniu stopnia doktora

Po doktoracie p. Justyna Kobus kontynuowała badania nad leksykologią gwarową publikując 4 artykuły w tomach „Gwary dziś” (Poznań), 1 artykuł w „Ling Variach”, 1 w „Slavii Occidentalis”, 1 recenzję, 1 sprawozdanie.

W różnych pracach zbiorowych opublikowała 21 artykułów; miejscem ich wydania były: Poznań, Kraków, Warszawa, Łomża Zielona Góra i ośrodki zagraniczne: Lwów i Berlin.

Brała udział w czterech konferencjach międzynarodowych: we Lwowie (3) i Kijowie oraz w 19 konferencjach w Polsce. Tematem tych wystąpień były różne aspekty funkcjonowania gwary w języku mieszkańców wsi wielkopolskich.

Drugim obszarem działalności p. dr Kobus jest edukacja. Prace nad kompendium *Gwary polskie* pod red. Haliny Karaś zaowocowały nie tylko lekcjami gościnnymi w szkołach, ale i projektami edukacyjnymi. Rezultatem tych działań są dwa słowniki powstałe we współpracy członków Pracowni Dialektologicznej UAM (prof. Jerzego Sierociuka i dr Justyny Kobus) ze środowiskiem lokalnym.. Są to: *Słownik mieszkańców okolic Czarniejewa. Praca na roli i w gospodarstwie (2018)*, którego redaktorami były Justyna Kobus i Magdalena Stępień (180 stron) i *Słownik mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady* (Poznań 2018), wyd. pod redakcją Justyny Kobus i Tomasza Gniazdowskiego (393 strony). Z powyższą inicjatywą związana jest działalność popularyzatorska: lekcje poświęcone gwarom w szkołach w Czarniejewie, Modliszewie i Goślinowie i Pobiedziskach w ramach porozumień UAM ze szkołami.

Do pracy dialektologa badaczka wykorzystuje też wiedzę z zakresu archiwistyki.

Pani dr Justyna Kobus brała udział jako wykonawca merytoryczny w dwu grantach kierowanych przez prof. Halinę Karaś, z których jeden uzyskał finansowanie w ramach NPRH. Zdobyła także doświadczenie redaktorskie uczestnicząc w komitetach i radach naukowych czasopism „Gwary dziś” t. 7 i współredagując tomy pokonferencyjne *Język w regionie – region w języku*.

Członkostwo w Komisji Dialektologicznej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów (od 2018 r.) i współpraca z naukowcami z innych ośrodków naukowych dowodzi, że p. dr Justyna Kobus jest badaczką znaną w środowisku językoznawców-dialektologów. Uczestnictwo w konferencjach naukowych, współorganizowanie trzech konferencji,

działalność popularyzatorska i naukowa utrwalona w czterech książkach świadczą o tym, że po uzyskaniu stopnia doktora Habilitantka wykazuje istotną aktywność naukową, którą oceniam pozytywnie.

Konkluzja recenzji

W świetle zawartych wyżej ocen szczegółowych obejmujących osiągnięcie naukowe, aktywność naukową, popularyzatorską i organizacyjną z pełnym przekonaniem wnioskuję o nadanie dr Justynie Kobus stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo.

Lublin, 23.10.2019 r.

Prof. dr hab. Władysława Bryła